

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСТА ЯК СКЛАДНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядаються питання функціонування міста як соціально-економічної системи. Виявлено діалектичні зв'язки елементів, що становлять систему міста. Узагальнено закони функціонування й розвитку міста. Представлено механізм керування містом на основі теорії основного циклу управління системами. Визначено окремі чинники розвитку міста.

Проблема функціонування міст як складних соціально-економічних систем з урахуванням їх впливу на регіони має не тільки науковий, а й практичний характер, оскільки її розв'язання допомагає чіткіше визначити шляхи подальшого розвитку. Питання розвитку та функціонування українських міст вивчаються в працях наукових діячів різних сфер знань, таких як В.Артеменко [1, 2], В.Бабаєва [3, 6], О.Бойко-Бойчука [4], Н.Гринчука [5, 7], О.Карлової [8, 9] та ін. Урбанізація, як історично обумовлений процес, поставила на перше місце проблеми розвитку сучасних міст. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку нових парадигм у функціонуванні міст та способів вирішення проблем управління містами.

Сучасне місто є фокусом і результатом урбанізаційного процесу, що накладає відбиток на розвиток існуючої суспільної моделі. Якщо досліджувати місто як елемент суспільства, то воно виступає соціально-просторовою формою його існування. При даному підході з'являється можливість вивчення реального механізму функціонування і контролю над розвитком міста і розвитком продуктивних сил. Зазначимо, що необхідно вдатися до матеріалістично-діалектичної гносеології, одним з головних принципів якої є системний підхід.

Система, за визначенням К.Сороки [13], – це безліч елементів, які знаходяться в певній відповідності і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, створюють певну цілісність і як ціле взаємодіють з навколишнім середовищем. На нашу думку, місто як відкрита система є сукупністю об'єктів, які, взаємодіючи між собою і навколишнім середовищем, обумовлюють появу нових інтеграційних якостей, не власних окремим його частинам. На цій основі й пояснюється відмінність міста як цілісної відкритої соціально-економічної системи від простої, що має лише сумативний характер.

Місто в змозі забезпечити повноцінне існування і розвиток суспільства, тому виникає необхідність визначення механізму функціону-

вання міста для виявлення способів управління і глибшого розуміння його суті. Серед елементів структури системи міста є певні взаємозв'язки елементів, які наведені в наступній схемі (рис.1). Для виявлення діалектичного взаємозв'язку елементів, складових соціально-економічної системи міста, необхідно визначитися з критерієм, на основі якого здійснюватиметься оцінка результативності функціонування міста. Як видно зі схеми (рис.1), кінцевим елементом, залежним від впливу всіх підсистем міста, є задоволення потреб населення, якість якого, в свою чергу, зворотно впливає на всі підсистеми міста через адміністративно-управлінську складову. Виділення в складній системі людського чинника визначає його великий вплив на соціально-економічні процеси, де метою результативності міського функціонування є задоволення населення соціальними, економічними, культурними і політичними умовами існування. Адже саме людина, як єдність біологічного і соціального єства, є основним елементом міської структури. Слід зазначити, що вплив цього елемента структури на управління трудовими ресурсами, розвиток продуктивних сил, інформатизацію життя і в цілому на соціально-економічний розвиток міста, регіону і держави важко переоцінити. Кожне місто має свій особливий індивідуальний хід розвитку, проте крізь різноманітність частковостей і випадковостей можна визначити постійні закономірності, які впливають на шляхи розвитку поселень. Саме постійні тенденції і закономірності взаємодії елементів міста незалежно від суспільно-економічної формації згруповані нами на рис.1.

В основі системи, що розглядається, знаходяться два основні елементи: людина (суспільно-структурні елементи) і природа (екологічна підсистема). При їх взаємодії з'являється третій елемент, який безпосередньо впливає на подальший розвиток міста, це матеріальна складова (матеріально-технічна підсистема). Взаємозв'язок суспільства, природи і міста пояснюється наявністю певних законів та закономірностей у складній соціально-економічній системі. Визначившись в аналізі міста з важливістю людського чинника, отже, пріоритетністю гуманістичного підходу, перейдемо безпосередньо до природи взаємодії його складових. Чим складніша за визначенням система, тим складніший механізм її функціонування, принцип дії якого складається з певних взаємопов'язаних законів. Слід зазначити, що закономірності і механізми розвитку міських процесів не є абстрактною частиною теорії урбанізації. На думку М.Удальцової [10], вони цілком реально й об'єктивно визначають тенденції функціонування та розвитку міських поселень і систем. Погоджуючись з думкою Н.Гринчука [5] про те, що, будучи центром економічного, духовного і політичного життя су-

спільства, місто вимагає до себе детальної уваги, зробимо спробу аналізу, що пояснить специфіку розвитку кожної з міських підсистем. У процесі функціонування і розвитку місто підкоряється дії певних законів і їх сукупностей. Вплив закономірностей і джерело їх виникнення схематично показано на рис.2.

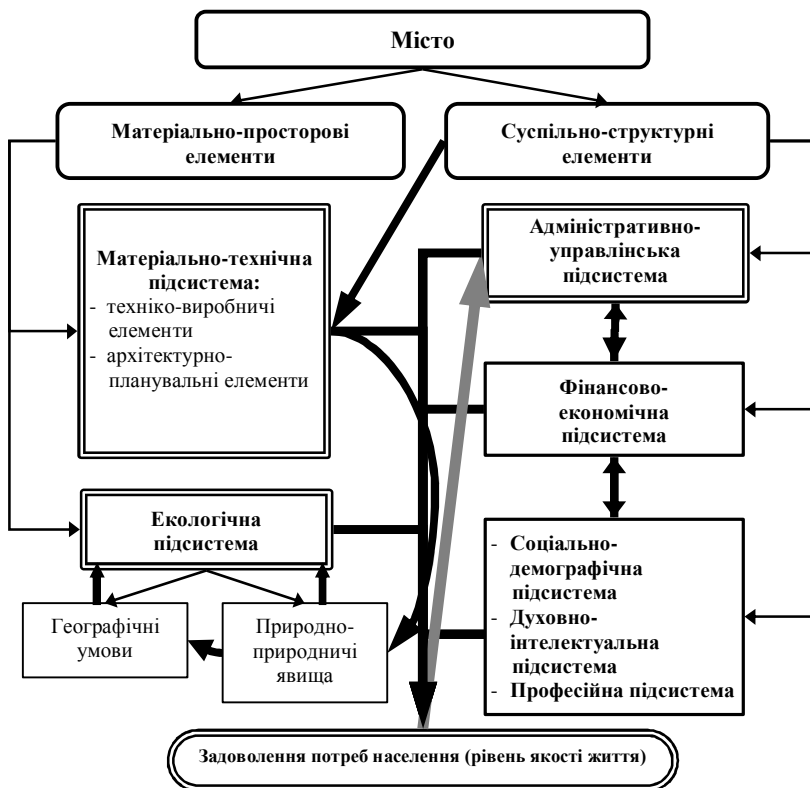

Рис.1 – Схема взаємозв'язку елементів системи міста

Використовуючи матеріалістично-діалектичні методи гносеології, розглянемо соціологічні закони і їх вплив на місто. Наприклад, за допомогою матеріалістичного підходу можна пояснити причини виникнення міст, внутрішню структуру міста, визначити особливості функціонування, а також перспективи його подальшого розвитку. Діалектичний метод дає можливість розгляду складної соціальної системи з її взаємовідносинами між структурними елементами міста в його статичності

і динаміці, виявляючи суперечності й закономірності розвитку. Існують приватні закони, що характеризують окремі сторони розвитку, та загальні, які виявляють суть даного об'єкта дослідження.

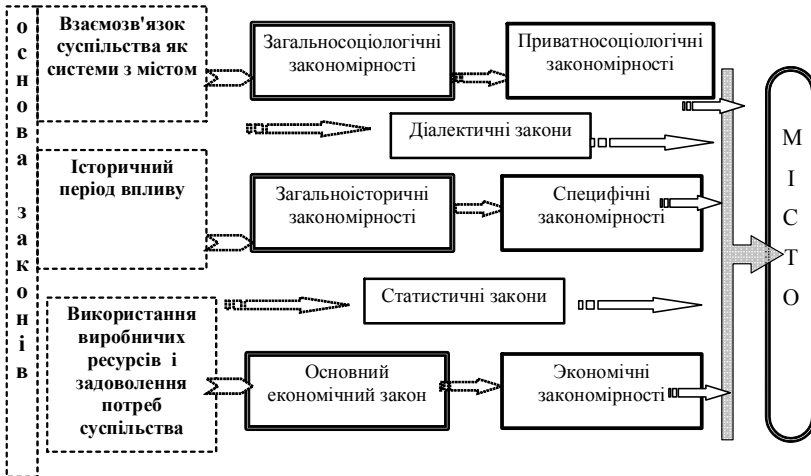

Рис.2 – Закономірності функціонування міста

Специфіка соціологічних (суспільних) законів полягає в тому, що вони визначають роль міста в суспільстві, в системі розселення, відображають основні тенденції розвитку міста як елемента суспільства, виявляють взаємодію між різними сферами суспільного життя і підструктурами міста. Соціологічні закони в загальній системі законів мають інтегруюче значення і є підґрунтям для інших наук, що займаються вивченням проблем функціонування міста. Зокрема, вони є ґрунтовним моментом і для регіональної економіки, оскільки ефективно керувати розвитком продуктивних сил можна за умов повного розуміння сутності системи, в якій вони мають місце.

Розглядаючи принцип дії соціологічних законів у місті, їх можна розділити на загально-історичні, специфічні, загально-соціологічні і приватно-соціологічні. Основою перших двох законів є часовий інтервал, у межах якого вони діють. Їх відмінність полягає в тому, що загально-історичні закони діють впродовж декількох суспільно-економічних формацій, а специфічні – лише в рамках тієї, де місто, як об'єкт піддається аналізу. Їх діалектичний взаємозв'язок виявляється в тому, що загальноісторичні закони діють через специфічні закони і ними ж їх вплив на місто координується. Закономірність загальноісторичних законів як їх сукупність не прив'язується до певного періоду розвитку

міста і може виражати:

- роль міст у суспільстві і зростання їх значення в процесі урбанізації;
- обумовленість процесу урбанізації рівнем розвитку продуктивних сил;
- відношення між системними елементами міста;
- відповідність соціальної структури міста способу життя населення та рівню розвитку економічних відносин.

У специфічних законах знаходять свій вираз істотні, відносно стійкі особливості функціонування і розвитку міст, обумовлені способом виробництва і відрізняючі міста різних суспільно-економічних формацій. До закономірностей віднесемо особливості розвитку капіталістичних, соціалістичних і сучасних міст. Для порівняння перелічених видів міст розглянемо такі сторони функціонування, як характер управління розвитком міст, наявність певної соціальної структури, співвідношення природи і продуктивних сил за умови їх пропорційного розвитку. Що стосується характеру управління розвитком міст, то в капіталістичних містах мав місце стихійних (природний) характер їх розвитку, в соціалістичних – була видимою присутність об'єктивних передумов для управління розвитком, у сучасних містах існують спроби абсолютного контролю над розвитком і управлінням містом. У капіталістичних містах була яскраво виражена класова структура, в соціалістичному місті вона поступово стиралася, а в нинішньому частково присутня. Тільки в сучасних містах присутня пріоритетність курсу на пропорційний і стійкий розвиток.

Розглянувши тимчасові закономірності, що впливають на функціонування міста, перейдемо до загальних і приватно-соціологічних. Підґрунтям цих закономірностей можна вважати ступінь впливу суспільства на місто і навпаки. Приватно-соціологічні закони є частиною законів цілісного соціального організму і можуть розкривати менш глибоку суть суспільства в місті, в порівнянні із загально-соціологічними. Основою приватно-соціологічних законів є закони структури, функціонування міста як цілісної системи і закони, що пояснюють внутрішні суперечності міста, внаслідок яких відбуваються якісні зміни. Іншими словами, основу складають істотні, повторні й необхідні системотвірні зв'язки між структурними елементами міста.

Розглядаючи соціологічні закономірності з урахуванням типів зв'язків явищ, що відбуваються в місті, впливи внутрішніх і зовнішніх (вплив інших міст, регіонів, країн) чинників, а також з урахуванням реальної дійсності і можливих змін, їх можна класифікувати на статис-

тичні і динамічні. Статистичні закономірності характеризують в загальному вигляді характер міської структури і взаємозв'язок її підструктур. Зокрема, вони впливають на спосіб життя населення, міграційні процеси, зростання потреб населення, а також відношення жителів міста до трудової діяльності, формуючи професійну структуру міста. Динамічні закони включають чинник часу і відображають характер міських процесів і змін у функціонуванні та розвитку міста. Закони функціонування відображають суспільне життя міста на певному ступені (суспільно-економічній формації), розкривають істотні, необхідні і повторюючі зв'язки і взаємини суспільства з підструктурами міської системи. Результатом цих зв'язків і взаємин є інтеграція всіх функцій міст у рамках єдиної системи розселення, взаємозв'язок містоутворювальної і містообслуговуючої сфери, характер архітектурно-планувальної структури, пропорційність розвитку всіх форм життя міста.

Місто як соціально-економічна система знаходиться в постійній зміні, причинами якої є внутрішні суперечності. Форми змін міст можуть бути різними, проте під розвитком розуміється лише та форма змін, при якій існує відмова від старої форми функціонування підсистем міста і перехід на нову, таку, що супроводжується якісними змінами. Іншими словами, розвитком можна назвати процеси корінної зміни природи міста в ході суспільного процесу. Зокрема, це зростання ролі міст, формування агломерації, мегаполісів, придбання ними нових функцій, ускладнення структури і т.п. Розвиток – це багатовекторний процес, пов'язаний з реорганізацією та переорієнтацією всієї соціально-економічної системи міста. Об'єднання трьох груп закономірностей функціонування міста носить дещо умовний характер, це:

- 1) внутрішні закономірності функціонування міста як системи;
- 2) закономірності, що відображають процеси в системі функціонування міст як частини регіону, країни;
- 3) закономірності зміни ролі міста в суспільстві.

Сукупність цих груп дає часткове пояснення процесу урбанізації, який носить історично обмежений і перехідний характер. Урбанізація, за визначенням І.Салій, – це історичний процес виникнення і збільшення кількості міст і концентрації в них людського й економічного потенціалу, що сприяє зростанню їх значення в розвитку суспільства [11]. Поняття урбанізації можна трактувати з різних сторін, постійно розширюючи його сенс. В основі урбанізації лежать закономірності розвитку продуктивних сил, обумовлені характером суспільного виробництва і соціальних відносин, що впливають на розвиток всіх сфер діяльності суспільства, змінюючи його соціально-економічну структуру і, в решті решт, спосіб життя населення. Міський спосіб життя, як

елемент суспільно-економічної формації на різних етапах суспільного прогресу, має свої особливості. У суспільному прогресі підвищується роль міст з подальшим розвитком продуктивних сил, концентрації виробництва і населення, які вимагають постійної зміни всіх сфер людського життя. Зміна сфер людського життя обумовлена, як згадувалося раніше, суперечностями в складній міській системі. Важливим джерелом суперечностей є взаємодія всіх розглянутих законів і закономірностей, об'єктами дії яких є взаємини елементів матеріально-просторової підсистеми міста, а саме взаємодія матеріально-технічної і екологічної підсистем. Ці суперечності виникають у процесі розвитку міста і вирішуються завдяки впливу на них людського чинника, як керуючого елемента в соціально-економічній системі.

Паралельно з процесом урбанізації відбувається зростання впливу соціальних процесів на економіку міста, регіону, держави. Тим самим, соціологічні закони, впливаючи на функціонування міста як соціально-економічної системи (матеріально-технічну сторону) сприяють виявленню економічних закономірностей. Під системою економічних законів розуміють взаємозв'язок і взаємообумовленість економічних законів і категорій, що виявляються в господарській практиці [10]. Передумовами виникнення економічних законів і закономірностей в місті є розвиток виробничих відносин. Кожен економічний закон має свою функцію і, здійснюючи її, входить в ту або іншу закономірність розвитку виробничих відносин. На кожній стадії суспільно-економічного розвитку є свої особливості і системостворюючі структурні зв'язки, що становлять систему економічних законів. Її центром виступає основний економічний закон, ядром якого є пряма орієнтація розвитку продуктивних сил на потреби членів суспільства, жителів міста, регіону, їх духовного та інтелектуального росту. З урахуванням того, що дія решти законів (специфічних) забезпечує реалізацію вимог загального економічного закону, немає необхідності приділяти їм подальшу увагу. Використовуючи теорію основного циклу управління системами, запропоновану Дж. Гигом [14], означимо свій погляд на механізм управління міською системою (рис.3).

Очевидно, що при характеристиці механізму функціонування міста, підкреслюється взаємозв'язок соціальних і економічних чинників, виділяються міжрегіональні і внутрішні зв'язки, характерні місту як відкритій соціально-економічній системі. Тому необхідно в комплексі враховувати вплив соціологічних і економічних законів, що пояснюють основний системоутворюючий зв'язок – спосіб життя населення з рівнем загального розвитку міста. Визначимо спосіб життя населення як комплексну характеристику міських процесів, направлених на все-

бічне задоволення матеріальних, духовних, соціальних потреб і запитів населення. На схемі (рис.3) пропонується відображення механізму управління містом, де основним показником ефективності є чіткий розподіл функцій між взаємодіючими елементами. Системою, що управляє, в даній схемі є адміністративно управлінська підсистема міста, яка, з урахуванням теорії Дж. Гига, включає:

- задатчик мети – основний керуючий блок системи, що задає стандарт (еталон), з яким порівнюватиметься отриманий результат;
- дискримінатор – блок, що здійснює порівняння результату з еталоном і потім впливає на блок формування результату;
- блок формування результату – визначає, яка дія повинна виконуватись ефектором.

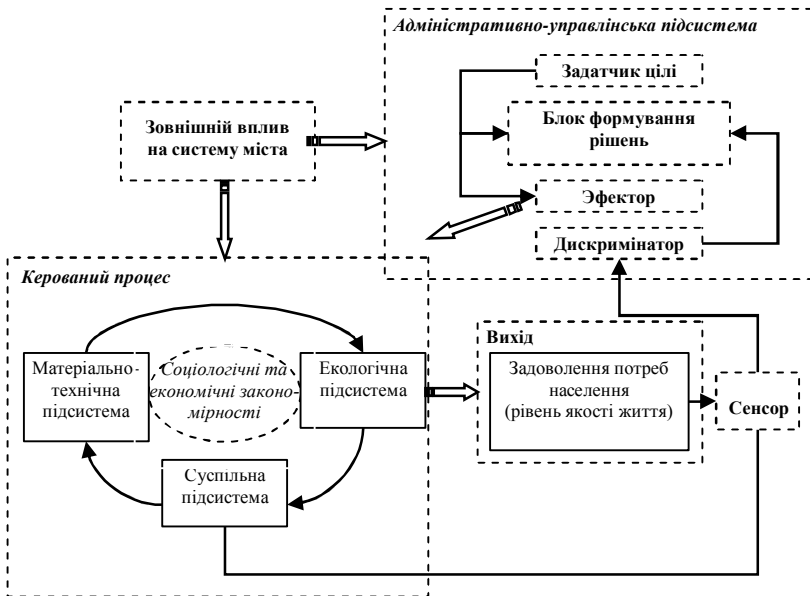

Рис.3 – Механізм управління містом як соціально-економічною системою

Керований процес (керована система) відображає процес функціонування міста і складається з сукупності елементів, що взаємодіють на основі розглянутих раніше законів і закономірностей. В результаті функціонування місто здійснює задоволення потреб населення, що і є виходом у наведеній системі. Залежно від оцінки результату функціонування міста, що надається сенсором, тобто населенням, результат порівнюється дискримінатором і потім знову прямує в блок формуван-

ня результату. Слід зазначити, що керована система, впливаючи на об'єкт управління, повинна повноцінно реалізувати загальнодержавну політику на території міста, максимально враховуючи його ресурсний потенціал, особливості суспільної системи, потреби населення і т.д. Тому для забезпечення чіткого розуміння механізму функціонування міста потрібно використання соціологічних і економічних закономірностей при створенні нових підходів до вивчення управління і розвитку міста. Концептуально важливим є визначення того, що соціально-економічний розвиток міста розглядається як повністю конкретний механізм його функціонування, орієнтований на позитивну динаміку рівня якості життя населення, збалансований і стійкий розвиток екологічної структури, а також як взаємозалежне управління суспільною і економічною підсистемою міста.

1.Артеменко В. Комплексне оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку регіонів на основі критеріїв якості життя населення // Регіональна економіка. – 2005. – №3. – С.84-92.

2.Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів // Регіональна економіка. – 2006. – №2. – С.90-97.

3.Бабаєв В.М. Місто як соціально-управлінська система (програма підвищення ефективності місцевого самоврядування в м.Харкові) // Управління сучасним містом: Наук.-практ. журнал. – 2004. – №1-3 (13). – С.154-158.

4.Бойко-Бойчук О. Категорія «місто»: сутність, визначення // Управління сучасним містом: Наук.-практ. журнал. – 2005. – № 3-4/7-12 (19-20). – С.47-59.

5.Гринчук Н. Вдосконалення управління великим містом на шляху соціалізації // Управління сучасним містом: Наук.-практ. журнал. – 2004. – №1-3 (13). – С.186-190.

6.Бабаєв В.М. Сталий та безпечний розвиток мегаполіса: економічні, соціальні, екологічні аспекти // Управління сучасним містом: Наук.-практ. журнал. – 2004. – №4-6 (14). – С.234-241.

7.Гринчук Н. Комплексний соціально-економічний розвиток міст: Розгляд окремих методологічних підходів та механізмів // Управління сучасним містом: Наук.-практ. журнал. – 2004. – №2/4-6 (14). – С.10-16.

8.Карлова О.А. Актуальні проблеми соціально-економічного оздоровлення міст // Економіка і держава. – 2006. – №8. – С.35-37.

9.Карлова О.А. Стратегічні підходи в плануванні розвитку регіональних центрів // Збірник наукових праць ЧДТУ. Вип.17. Сер.: Економічні науки. – Черкаси, 2007. – С.123-126.

10.Удальцова М.В. Городская агломерация как социально-экономическая система. – Томск: Томск. ун-т, 1985. – 200 с.

11.Салій І.М. Урбанізація в Україні: Соціальний та управлінський аспекти. – К.: Наукова думка, 2005. – 300 с.

12.Файзуллин Ф.С. Социологические проблемы города. – Саратов: Саратов. ун-т, 1981. – 208 с.

13.Сорока К.О. Основы теории систем и системного анализа. – Харьков, 2005. – 288 с.

14.Дж. Ван Гиг. Прикладная общая теория систем: Пер. с англ. – М.: Мир, 1988. – 625 с.

Отримано 30.01.2008